

ძველი ლექსიკონის ახალი დასაწყისი

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი: ახალი რედაქცია, ტომი I, ა-ბ, თბ.: უნივერსალი, 2007, 1130 გვ.

XX საუკუნის ქართული კულტურის არცთუ მრავალრიცხოვან ლექსიკოგრაფიულ მიღწევათა შორის სრულიად განსაკუთრებული და შთამბეჭდავი მონაპოვარია რვატომიანი „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“, რომელიც არნოლდ ჩიქობავას საერთო ხელმძღვანელობითა და რედაქციით გამოქვეყნდა 1950-1964 წლებში. ეს ლექსიკონი, რა თქმა უნდა, სტალინისტური კლასიციზმისა და მონუმენტალიზმის, ტოტალიტარულობისა და უნივერსალურობის კონტექსტში ჩამოყალიბდა, თუმცა თავისთავად ამგვარი საქმე — ყოვლად სასარგებლო საქმე — არ ყოფილა სპეციფიკურად სტალინისტური და მას ხანგრძლივი ტრადიცია უძღოდა წინ (ტრადიცია, რომელიც ევროპულ სივრცეში ნაყოფიერად ღვიოდა და ვითარდებოდა თუნდაც კლასიკური კლასიციზმის ხანაში). ერთენოვანი, არათარგმნითი ლექსიკონი, რომელშიც საკუთრივ იმავე ენაზე განმარტებული ეროვნული ენის ძირითადი — მეტ-ნაკლებად ამომწურავი — სალიტერატურო და სასაუბრო ლექსიკური მარაგი, თითქმის ყველა ცოცხალ ენას მოეპოვება. რამდენადაც დაწინაურებულია ქვეყნის კულტურა ან ცივილიზაციური გარემო, იმდენად უფრო მეტია ამგვარ ლექსიკონთა რიცხვი და იმდენად უფრო ხშირად იბეჭდება ამგვარ გამოცემათა სტერეოტიპული, ახალი თუ განახლებული ვერსიები.

გულდასაწყვეტი სინამდვილეა, რომ ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორიული თუ თანამედროვე პანორამა — განმარტებითი ლექსიკონების შედგენისა და გამოცემის თვალსაწიერით — აშკარად მწირი იყო და არის: დაძაბულ გარჯას არ მოითხოვს ამ სფეროში აქამდე ხორცშესხმული ყველა წამოწყების ჩამოთვლა, ხოლო მათთვის წიგნის თაროზე ადგილის მიჩენა ასევე არ საჭიროებს მოზრდილ დროსა და სივრცეს. სულხან-საბა ორბელიანის „ლექსიკონი ქართულის“ მიერ საფუძველდადებულ ტრადიციას არ მოჰყოლია არც დიდად უხვი და არც დიდად მრავალფეროვანი გაგრძელება...

შეუძლებელია (სხვა თუ არაფერი, თუნდაც ამგვარი რაოდენობრივი უკმარობის გათვალისწინებითაც), ადვილად გასაგებ მოქალაქეობრივ და პროფესიულ სიხარულს არ აღძრავდეს ახლახან წამოწყებულ-განახლებული საქმე: „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“, რომელიც არნოლდ ჩიქობავას ენათმეცნიერების ინსტიტუტში მომზადდა და რომელსაც გამომცემლებმა „ახალი რედაქცია“ უწოდეს (რედაქტორი — ავთანდილ არაბული). ჯერჯერობით ჩვენს წინაა რვატომეულის პირველი ტომი...

ამთავითვე ცხადია, რომ განსაკუთრებულია გამოცემის ჩანაფიქრიცა და განხორციელებაც: ლექსიკონი ძველია იმდენად, რამდენადაც დეკლარირებულად ამჟღავნებს უწყვეტობას იმ პრინციპებთან, მეთოდოლოგიასთან, ხერხებთან, რომლებსაც ეყრდ-

ნობოდა და რომლებითაც სარგებლობდა ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის „ძველი რედაქცია“; ამავე დროს, ის მნიშვნელოვანწილად ახალია — განახლებული და გამდიდრებულია წინამორბედთან შედარებით. ამდენად, ლექსიკონის ხელახლა დაწეული გამოცემა უცვლელიცაა და შეცვლილიც.

ახალი რედაქციის სანაქებო ერთგულება ძველისადმი და მიზანმიმართული მემკვიდრეობითობა გამოვლენილია დაწეული გარეგნული ფორმიდან (როცა შენარჩუნებულია ძველი გამოცემის ტიტულიც კი, თავისი იმუამინდელი რედაქციის შემადგენლობითურთ), დამთავრებული ლექსიკონის სტრუქტურით, — მრავალთაგან აღსანიშნავია ამ ლექსიკონის ერთი გამორჩეულობა მანამდე თუ შემდგომ გამოცემულ ლექსიკონთა შორის: ზმნების საძებნ-წარმომადგენლობითი ერთეულის არჩევანი (იგულისხმება ჩიქობავასეული ცნობილი ნოვაციური მეთოდი, რომელსაც ლექსიკოგრაფთა შორის არ მოჰყოლია საყოველთაო აღიარება, — ქართული ზმნის ერთეულად ლექსიკონში წარმოდგენილია პირიანი ფორმა: აწმყოს ან მყოფადის მესამე მხოლოობითი პირის სახით). საჩინოა, რომ ახალ რედაქციაში ხშირად შეუცვლელადაა შენარჩუნებული ძველი რედაქციის სალექსიკონო განმარტებაცა და საილუსტრაციო დოკუმენტაციაც.

სიახლე კი, უწინარეს ყოვლისა, ეხება, ერთი მხრივ, განსამარტავ ერთეულთა თვალშისაცემ მომრავლებას და, მეორე მხრივ, მოხმობილ ილუსტრაციათა შეცვლა-ჩანაცვლებასა და გაზრდას. თუ პირველი სიახლე რაოდენობრივ მონაცემებში გამოვლინდა, მეორე ცვლილება უფრო თვისებრივია.

ძველ რედაქციაზე მუშაობის დაწევისას, თავდაპირველად ივარაუდებოდა, რომ რვატომეულში მოთავსდებოდა 125 000 სიტყვა (ამგვარი იყო რედაქციისეული დაპირება 1950 წელს [ქეგლ 1950: 014]), თუმცა საბოლოოდ ლექსიკონის მარაგი 112 949 ერთეულით შემოიფარგლა ([ქეგლ 1964: 05]). რაც შეეხება მის პირველ ტომს, თუ ძველი რედაქცია 11 237 ერთეულს შეიცავდა, ახალი რედაქცია გამდიდრებულია სამი ათასზე მეტი ახალი სიტყვით (ესე იგი, ერთ მეოთხედზე მეტად!), რაც უთუოდ მრავლისმეტყველი რაოდენობაა...

არანაკლებ მნიშვნელოვანია საილუსტრაციო ფრაზათა გადახალისება, შევსება და შემატება: ადვილად შესამჩნევია, რომ დოკუმენტაციიდან ამოღებულია იდეოლოგიურად და ლიტერატურულ-ენობრივად მოძველებული მრავალი ილუსტრაცია, მაგრამ, რაც მთავარია, ძველი რედაქციის დამოწმებათა ნუსხაში დასახელებულია 170-მდე ავტორი, ახალ რედაქციას კი მასალად გამოუყენებია 400-მდე ავტორის ნაწერები, ამას გარდა, სხვადასხვა კრებული თუ საცნობარო გამოცემა, დიდძალი პერიოდიკა და ელექტრონული წყაროები. სხვათა შორის, ლექსიკონის მესვეურთ არაერთხელ დაუჩივლიათ (გამოცემის დაწევისთანავე [ქეგლ 1950: 016] თუ შემდგომ [ქეგლ 1990: (6)]), რომ ლექსიკონის მომზადების საწყის ხანაში, განსაკუთრებით, პირველ ტომზე მუშაობისას, მეტად მწირი იყო სადოკუმენტაციო მარაგი, რაც შეუძლებელია არ ასახულიყო როგორც განსამარტავ ერთეულთა რაოდენობაზე, ისე მათს მნიშვნელობათა მოცულობასა და მრავალფეროვნებაზე. დღეს კი რედაქციას ხელთ აქვს მრავალგზის მომატებული ლექსიკური ფონდი (რომელიც უკვე გასული საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში სამ მილიონამდე ბარათს მოიცავდა [ქეგლ 1990: (6)]), რაც არჩევანის ბევრად მეტ და უკეთეს საშუალებას იძლევა.

„ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ ძველი რედაქცია მიზნად ისახავდა, გამოცემაში ასახულიყო ქართულ სალიტერატურო ენაში დამკვიდრებული ლექსიკა, იგულისხმებოდა თანამედროვე (იმდროინდელი) სამწერლობო და სასაუბრო ენა, მაგრამ მაინც ჩანაფიქრად რჩებოდა არა იმდენად ენის მთელი ლექსიკური სისავსის მომცველობა, რამდენადაც ენის ნორმატიული ლექსიკური სურათის წარმოჩენა, ხოლო იმ შემთხვევებშიც კი, როცა სალექსიკონო ერთეულთა შორის ადგილი

ჭკონდა მიჩენილი, ვთქვათ, დიალექტურ მასალას, ისიც კი ამგვარი — ნორმატიული — თვალსაწიერიდან აღიქმებოდა: ლექსიკონში შესული კუთხური სიტყვები შემდგენელთა მიერ მოიპოვებოდა, როგორც სალიტერატურო ქართულის „სარეზერვო“ ფონდი (არნოლდ ჩიქობავასეული გამოთქმით [ქეგლ 1950: 081]). ამდენად, ლექსიკონის ძველი ვერსია უფრო ნორმატიულია, ვიდრე დესკრიფციული, და, შესაბამისად, მოცულობითი დიაპაზონით — ნაკლებად სრული. ამავე დროს, ენობრივი ვითარების არეკვლის თვალსაზრისით, ის საკუთარ დროსაც კი (XX საუკუნის შუახანი) საკმაოდ ჩამორჩებოდა [შდრ. ქეგლ 2007: 9], რამდენადაც გაცხადებულად ემყარებოდა, უპირველეს უოვლისა, ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლისა და ვაჟა-ფშაველას თხზულებათა ლექსიკას. მართალია, დოკუმენტაციაში ჩნდებოდა აგრეთვე XIX საუკუნისა და XX საუკუნის დასაწყისის კლასიკური მწერლობის წარმომადგენელთა და, კიდევ უფრო ნაკლებად, იმჟამად ცოცხალ ავტორთა სახელებიც, მაგრამ ამგვარი წყაროების წილი მაინც შესამჩნევად მცირე იყო.

„ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ ახალი რედაქცია თვალსაჩინოდ აფართოებს ავტორთა წრეს და როგორც ლექსიკური მარაგის, ისე საილუსტრაციო მასალის წყაროდ იყენებს თანამედროვე, ცოცხალ ლიტერატურულ თუ არალიტერატურულ ტექსტებს, ახალგაზრდა და დამწყებ მწერალთა ნაწარმოებებსაც კი, მაგრამ, გარდა ამისა, ის რამდენადმე გამოდის სალიტერატურო ენის ნორმატიული სურათის ფარგლებიდან და უახლოვდება თანამედროვე ენის დესკრიფციულ სურათს.

ლექსიკონის ახალ გამოცემას, — ბუნებრივად გაზრდილს, — შემატებია, ერთი მხრივ, დიალექტური ლექსიკა (მაგალითად, კუთხური „ალახმაღამ“, „ბაღლაუჭობა“) და, მეორე მხრივ, ჟარგონული გამოთქმები ან მნიშვნელობანი (მაგალითად, „ბანძი“, „აბოლებს“: აცუცურაკებს, ატუუებს), ამავე დროს, გარდა მრავალი ახალგაჩენილი ცნებისა (მაგალითად, „ანტიგენი“, „ბანკომატი“, „ბიოსტიმულატორი“), უყურადღებოდ არაა დატოვებული თანამედროვე ავტორთა ინდივიდუალური გამოყენების სიტყვები (მაგალითად, „აზიკდება“, „ბერაძუა“), ანდა სალიტერატურო ენაში უკანასკნელ ხანს განახლებულ-ადორძინებული სახელდებანი (მაგალითად, „ანდრეზი“, „ბორიყი“)...

მიუხედავად ლექსიკის, — როგორც სიტყვათა, ისე მნიშვნელობათა, — თვალნათლივი მატებისა და გაფართოებისა, ლექსიკონის ახალი რედაქციის ამგვარი სწრაფვა მაინც არ განიზრახავს ენის სისრულის შემოწვდომას და ამ თვალსაზრისით, როგორც ჩანს, რაოდენობრივ და მოცულობით პირველობას ჯერჯერობით ისევ ინარჩუნებს ცოტა ხნის წინანდელი დიდი ქართულ-ინგლისური ლექსიკონი [ქილ 2006], რომელშიც შეკრებილი და წარმოდგენილია ყველა ხელმისაწვდომი ლექსიკური მასალა: როგორც ძველი ქართულის, ისე ახალი და თანამედროვე ქართულის სიტყვათა მარაგი, ამავე დროს, როგორც დიალექტური, ისე სასაუბრო-ყოფითი მეტყველების მონაცემები...

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის ხელახალი გამოცემა მცირე არალინგვისტური ხასიათის შენიშვნას იმსახურებს. გარდა იმისა, რომ გამოცემას წინ ერთვის მაღალი პროფესიულობით აღბეჭდილი „ახალი რედაქციის წინათქმა“, ამასთანავე, მის მომდევნოდ, თითქმის უცვლელადაა დატოვებული ძველი რედაქციის მთელი შესავალი და საცნობარო ნაწილი. თავდაპირველი, ჩიქობავასეული რედაქციის მიმართ ამგვარმა ურყევმა ერთგულებამ წარმოშვა კონფლიქტი ამ — ძველ — შესავალ ნაწილებსა და ლექსიკონის ძირითად — ახალ — ნაწილს შორის. მაგალითად, როცა სარგებლობის წესებში ახსნილია, თუ როგორაა აგებული სიტყვის განმარტება და ნიმუშად მოყვანილია სიტყვა „ბებერი“ [ქეგლ 1950: 084; ქეგლ 2007: 89], ამ განმარტებას, — რომელიც, ბუნებრივია, იმოწმებს ძველი რედაქციის სალექსიკონო სტატიას [ქეგლ 1950: 1009], — თითქმის არაფერი აქვს საერთო ახალ რედაქციაში რეალურად არსებულ სალექსიკონო სტატიასთან [ქეგლ 2007: 981].

კიდევ ერთი შენიშვნა, ოღონდ შეკითხვის (უფრო რიტორიკული შეკითხვის!) სახით, რომელიც დაშორებულია ლექსიკოგრაფიის განზომილებას და სინამდვილეში კულტურის ისტორიის ან პოლიტიკური ისტორიის სფეროს განეკუთვნება:

არნოლდ ჩიქობავას კლასიკურ „ქართული ენის ზოგად დახასიათებაში“, რომელიც ახალ რედაქციაშიც წინ უძღვის ლექსიკონს, ბრუნებათა პარადიგმებში ნიმუშებად ხელუხლებლად და დატოვებული „წითელი დროშა“ და „ბოლშევიკური პარტია“ [ქეგლ 1950: 047-049; ქეგლ 2007: 54-56], მიუხედავად იმისა, რომ ისინი უთუოდ იმჟამინდელი იდეოლოგიური სულისკვეთების გამოვლინებად უნდა მივიჩნიოთ (ალბათ, ისევე, როგორც, — თუმცა ნაკლებად, — „ამხანაგი“ და „მუშა“ [ქეგლ 1950: 036, 039, 041; ქეგლ 2007: 44, 46, 48]), მაგრამ ძველი წინასიტყვაობიდან პირწმინდადაა ამოკვეთილი ცნობა, რომ, — ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლისა და ვაჟა-ფშაველას თხზულებათა სრული ლექსიკური ამოწურვის მსგავსად, — მთლიანად დამუშავდა სტალინის ქართულად დაწერილი ნაშრომები (აგრეთვე, ალექსანდრე წულუკიძისა და ლავრენტი ბერიას ნაშრომები და „საკავშირო კ. პ. (ბ) ისტორიის მოკლე კურსი“) [ქეგლ 1950: 015], ამას გარდა, სტალინის ყველა დამოწმება-ციტატა გამჭრალა არა მარტო სალექსიკონო სტატიების საილუსტრაციო დოკუმენტაციიდან, რაც დღეს სავსებით ბუნებრივად ჩანს, არამედ სხვა მხრივ ხელუხლებელი შესავალი ნაწილებიდანაც კი [ქეგლ 1950: 027, 084, 086 (ორგზის)] (ეს სწორედ ის მონაკვეთებია, რომლებიც ახალ გამოცემაში სრულიად უცვლელად გადმოიბეჭდა და ის პრაქტიკული მოსახრებითაც კი არ ჩასწორებულა, როცა ამის საჭიროება აშკარა იყო, — რის შესახებაც უკვე ზემოთ ითქვა). ტექსტის ეს ამბუტაცია (თუ ჩვენი ეპოქისმიერი ანტიცენზურა?) განსაკუთრებით თვალშისაცემია იმ შემთხვევებში, როცა „ბელადისეული“ ციტატები მოვევანილია იმის დასადასტურებლად, რომ ქართულ ენას „შესწევს ძალა საჭირო სიზუსტითა და სიღრმით გადმოსცეს მეცნიერული, პოლიტიკური და ფილოსოფიური აზრის ურთულესი მოძრაობა და ფაქიზი ნიუანსები“ [ქეგლ 1950: 027; შდრ. ქეგლ 2007: 35], ან როცა გაცხადებულია, რომ „დოკუმენტაციას ხშირად შემეცნებითი ღირებულება აქვს“ [ქეგლ 1950: 086; შდრ. ქეგლ 2007: 091]. ეს მტკიცებანი, სხვათაგან განსხვავებით (და ახალი რედაქციის მკითხველთათვის — უცნაურად), უციტატოდაა დატოვებული! ძნელი გადასაწყვეტია და, ალბათ, გაჭირდება მოიძებნოს უკამათო პასუხი, რამდენად შესაძლებელი იყო დღეს ჩიქობავასეულ ტექსტში ამ იდეოლოგიური სტიგმის დატოვება, თუ უმჯობესი იყო, ის ეპოქის გრიმასად მიჩნეულიყო და რედაქტორის მაკრატლით ყოფილიყო ამოჭრილი? „ახალმა რედაქციამ“ — ამ და კიდევ რამდენსამე ადგილას — სწორედ მაკრატელს მიმართა... ქირურგიული ჩარევით გამოცემას თითქოს მოსცილდა შობისმიერი სტალინური დამლა, მაგრამ ნამდვილად დაიკარგა იმ გარემოს ადეკვატური განცდა, რომელშიც წარმოიშვა ლექსიკონი, და კიდევ, ნებისით თუ უნებლიეთ, შეიბღალა მოკრძალება ისტორიული რეალობის მიმართ...

თუ „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ ეგრეთ წოდებულ „ძველ რედაქციას“, რომელიც კომუნისტურ ეპოქაში მზადდებოდა და ქვეყნდებოდა, განუწყვეტლივ წინ ეღობებოდა პოლიტიკურ-იდეოლოგიური დაბრკოლებანი (მაგალითად, თვით არნოლდ ჩიქობავას მოწმობით, არა მარტო ლექსიკონის აუცილებლად რვა ტომში ჩატევის საკითხი, არამედ ლექსიკური ერთეულის ანბანზე თუ ბუდეებად დალაგება „სცილდებოდა ფილოლოგიის ფარგლებს“ [ქეგლ 1990: (7), (8)]), ახალ რედაქციას ამჟამად ბოჭავს არა იმდენად ორგანიზაციული (და სრულიად აღარ — იდეოლოგიური), რამდენადაც ნივთიერი უზრუნველყოფისა და გავრცელების შეჭირვებანი. თუ გავითვალისწინებთ, რომ თავის დროს ლექსიკონის პირველი ტომი (1950) 30 000 ცალი დაიბეჭდა, ხოლო მისი მომდევნო ერთტომიანი ვერსია (1986) ჯერ 60 000 გამოიცა, ხოლო შემდგომ, ორ ნაკვეთად გაყოფილი (1990), — 100 000 ცალი, ამჟამინდელი „ახალი რედაქციის“ (2007) ასგზის ან რამდენიმე ასეულჯერ შემცირებული ტირაჟი, რაც

მკითხველთა ყურადღების დაქვეითებითა და ინტელექტუალური გულგრილობითაა განპირობებული, მხოლოდ გულისმომკვლელ, მწარე ლიმილს გამოიწვევს...

და მაინც, რამდენადაც მცოდნეთა და დამფასებელთათვის სიხარულის მომგვრელია ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის განახლებული რედაქციის გამოცემის დაწყების ცნობა, იმდენად უფრო მძაფრია გულდაწყვეტა, რადგან ათწლეულები ათწლეულებს მისდევს, მაგრამ ისევ გასამზადებელია როგორც ქართული ლექსიკონის თესაურუსი, ისე ძველი ქართული ენის, ისტორიული, ეტიმოლოგიური, დიალექტოლოგიური, ფრაზეოლოგიური, შესიტყვებათა, სინონიმთა, ანტონიმთა, ომონიმთა, პარონიმთა, ჟარგონისა თუ არგოს ფუნდამენტური ლექსიკონები.

„ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ პირველი ტომის გამოსვლა ქართული ფილოლოგიის დიდი წარმატება და მონაპოვარია, მაგრამ მით უმეტესი, ძნელად შესაფასებელი ღირებულება — როგორც აკადემიური, ისე კულტურული და ზნეობრივი ღირებულება — ექნება რვატომეულის გასრულებას: XXI საუკუნის დასაწყისის ქართული ენის ლექსიკური მარაგით დატვირთულ ხომალდთა რიგის ნავსადგურში დროულად მიუვანასა და დაბინავებას.

დამოწმებანი

ქველ 1950: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტომი I, თბ.: საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამ-ბა, 1950.

ქველ 1964: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტომი VIII, თბ.: მეცნიერება, 1964.

ქველ 1990: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი: ერთტომეული, ნაკვეთი I, თბ.: [ქართული ენციკლოპედია], 1990.

ქველ 2007: ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი: ახალი რედაქცია, ტომი I, თბ.: უნივერსალი, 2007.

ქილ 2006: *A Comprehensive Georgian-English Dictionary, vol. I-II* (დიდი ქართულ-ინგლისური ლექსიკონი, ტ. I-II), London: Garnett Press, 2006.

მერაბ ლალანიძე

Joseph Jordania. Who Asked the First Question? The Origin of Human Choral Singing, Intelligence, Language and Speech, Logos, 2006, 450 p. (იოსებ ჟორდანია. „ვინ დასვა პირველი შეკითხვა? საგუნდო მრავალხმიანობის, აზროვნების, ენისა და მეტყველების გენეზისი“, თბ., „ლოგოსი“, 2006, 450 გვ.)

იოსებ ჟორდანიას მონოგრაფია შეისწავლის ერთ-ერთ უძველეს და უნივერსალურ ადამიანურ ქცევას, საგუნდო მრავალხმიან სიმღერას, თუმცა აქვე მინდა აღვნიშნო, რომ ეს წიგნი საკითხთა გაცილებით უფრო ფართო წრეს მოიცავს, ვიდრე ეს მუსიკალური სტილების აღწერა და ანალიზი იქნებოდა. ეს ფაქტიურად არის ძალზე ფართო თვალთახედვით ჩატარებული გამოკვლევა ადამიანის ევოლუციის შესახებ. ავტორი გთავაზობს, რომ მრავალხმიან სიმღერას აქვს უშუალო კავშირი